

15. Помазан В. Греческая песня требует греческой души / Виктория Помазан, Анатолий Балджи // Приазовский рабочий. – 2008. – 10 дек. (№ 186).
16. Порицкая О. Сила в дружбе и знаниях / Оксана Порицкая // Вечерний Донецк. – 2008. – 11 нояб. (№ 166).
17. Соболевская Я. Эллинський колорит / Яна Соболевская // Жизнь. – 2009. – 16 июня (№ 85).
18. Суконкина Т.Н. Феномен мультикультурализма в современном обществе / Т.Н. Суконкина // Практична філософія. – 2008. – № 4. – С. 35-38.
19. Чернышова Н. Сюрприз от Шопена / Наталья Чернышова // Донбасс. – 2008. – 22 окт. (№ 194).

Резюме

Відтворивши хронологію заселення Донецького краю представниками різних народностей, розкрито зміст, мету, спрямованість й основні форми діяльності грецьких, польських, єврейських, німецьких і грузинських національно-культурних товариств, які збагачують культурну специфіку регіону етнокультурними компонентами.

Ключові слова: регіоніка, етнонаціональний план, діаспора, фестиваль, етнічність, мультикультуралізм, інтеграція.

Summary

Having reflected the chronology of Donetsk area settlement by the representatives of different nationalities the author reveals the content, intention, direction and the main forms of Greek, Poland, Jewish, German and Georgia nationally-cultural associations activity which enrich the cultural specificity of the region by ethnocultural components.

Key words: region problematics, ethno-national plan, diaspora, festival, ethnicity, multiculturalism, integration.

УДК 008:39(774)

М.Г. Островська

ПОЛІЕТНІЧНІСТЬ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ПІВДЕННО-СХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

Культура регіону будь-якого рангу унікальна. Своєрідність регіональних культурних традицій складається з географічних, економічних і соціальних особливостей території. У регіональній культурі відбивається соціально-історичний досвід людей, що живуть на даній території, представників різних соціальних груп, національностей, віросповідань. Упродовж багатьох століть на регіональному рівні йде процес взаємовпливу, взаємозбагачення, але не злиття різних культур. Зрозуміти особливості різних регіональних культурних процесів неможливо без аналізу культурних явищ території в динаміці з врахуванням конкретних історичних ситуацій та поліетнічності складу населення.

Процеси розвитку музичної культури Південного Сходу України і, зокрема, Приазов'я неодноразово були у полі зору досліджень українських вчених: М.Данілевського, Д.Яворницького, А.Крилової, С.Орлянського, Г.Довженко, В.Борісенко та інших. Останніми роками з'явилися аспекти і панорамні дослідження регіональної культури України. Л.Кияновська [4] Т.Киреева [3] Т.Мартинюк [6], що значно поповнили розвиток регіоніки як актуальної сфери сучасної української музичної історії, формують якісно новий рівень розуміння явищ в культурному розвитку регіонів країни. Та все ж українська історія культури периферійних регіонів, невеликих міст, поселень, сіл в даний час залишається маловивченою. Сучасна інтерпретація культури України передбачає багатозначність відкриття нового культурного простору з перспективами периферії, меншин, з урахуванням автономних локальних моделей розвитку. Південно-східне Приазов'я належить до їх числа.

Складність феномену культури криється в його відомій множинності: бути одночасно формою існування окремих етносів, народностей, соціумів і створювати поле для їх взаємного співіснування. Ключ до розуміння цього полягає в унікальності тих історичних, природно-кліматичних, геополітичних умов і чинників, під впливом яких формувалася українська культура. Не можна забувати, що українська державність виникла і розвивалася в безперервних війнах за існування і виживання самого народу. Саме тому ідеї Батьківщини і Держави, Патріотизму виступають як вищі цінності в нашій культурі. Слід підкреслити, що, пройшовши через всі історичні катаклізми і принісши багаточисельні жертви, українська культура і її народ продемонстрували життєстійкість і вірність своїм основним етичним цінностям, провідним серед яких є загострене почуття Правди і Соціальної справедливості. І, нарешті, не можна не сказати про унікальну поліетнічність і багатоконфесійність української культури. В Україні століттями успішно співіснували християнство, іслам, буддизм, іудаїзм, лютеранство і цілий „блок” протестантських течій. Наша країна – загальний простір для життя представників багатьох народів, де не може бути місця міжетнічним та міжконфесійним протиріччям. Навпаки, в результаті тривалої історичної взаємодії з іншими народами Україна сформувалася як складна поліетнічна система цивілізації з самобутньою багатонаціональною культурою.

Таким чином, спочатку об'єднуючись на поліетнічній, багатоконфесійній основі, народи України сформували унікальний соціально-економічний простір, забезпечили життєздатність і надзвичайну різноманітність своєї матеріальної і духовної культури, створили яскраве і самобутнє мистецтво, що стало їх загальним надбанням і національною гордістю.

Звертаючись до культури України, потрібно виділити декілька площин дослідження, що набувають у сучасній соціокультурній ситуації особливу актуальність: Україна як багатонаціональна єдність (з акцентом на розгляді проблем міжкультурної комунікації), Україна як багатоконфесійна країна (з акцентом на толерантне ставлення до представників іншої, ніж твоя власна, системи вірувань), Україна як загальний простір для життя представників багатьох народів (з акцентом на територіальній єдності, що історично склалася). Домінантою аналізу в будь-якій з названих площин повинне стати уявлення про єдність різноманіття, необхідність подолання міжетнічних і міжконфесійних протиріч, цінність кожної культури, що виникла на території величезної країни.

Уявлення про культуру України, як складної гетерогенної системи, тісно зв'язаних між собою елементів, призводить до того, що її можна описати як цілісність, що історично склалася, взаємозв'язок і взаємообумовленість елементів якої наводять до визнання множинності існуючих моделей культурного розвитку. Проте, такої історії культури України до цих пір немає. При всій різноманітності конкретних досліджень (від опису культур окремих народів або окремих соціальних груп, проблем міжкультурних зв'язків різного рівня, способів організації соціального життя до аналізу соціально-психологічних особливостей представників того або іншого співтовариства, їх політичних або економічних переваг) залишається відчуття відсутності єдності в уявленні про культуру України як цілісності.

Останнім часом одним із способів осмислення культури країни стає звернення науковців до вивчення окремих регіонів, що може стати основою міждисциплінарного дослідження. В зв'язку з цим більш глибоке вивчення понять „регіональна культура”, „етнокультура”, „поліетнічність”, на думку автора статті, дозволяє розширити кордони дослідження і охарактеризувати специфіку окремих регіональних спільностей. Проблеми внутрішньої регіоналістики зачіпають всі галузі гуманітарного знання і можуть послужити одією із підстав для створення сучасного інтегрованого знання як про окремі регіони країни, так і про Україну в цілому. Також звертається увага на те, що новий рівень аналізу регіональних систем пов'язаний з осмисленням етнокультурних відмінностей, які є складовою частиною більш широкої проблематики набуття регіональної ідентичності і формування регіональної самосвідомості в сучасній Україні. Регіональна історія посилює самовідчуття людини всередині конкретної культури, ідентифікує індивіда з історичним минулим, акцентує ідею „коренів”.

До речі, регіоналістика, як окрема галузь суспільствознавства, покликана осмислити передумови формування окремих регіонів. Вона активно розвивалася саме в Росії у другій половині 1990 – початку 2000-х років, а з середини 1990-х зміцнює позиції і в Україні. Вказуючи

на причини розвитку російської регіоналістики, російські фахівці підкреслюють: „Вона бере певний реванш у тих предметних сферах, які раніше були закриті для науково-дослідного пошуку...”, а саме: реального федералізму, територіальних асиметрій, регіональних депресій, міжбюджетних відносин, зовнішньоекономічної регіональної діяльності, „некерованої міграції населення, етнополітичних конфліктів тощо” [8; 22].

Необхідно відзначити сталу тенденцію зростання інтересу до проблем регіонів. Вона повністю ідентифікується із загальною тенденцією, яка виразно проявилася в поступальному розвитку світового історіографічного процесу кінця ХХ століття й зумовлена актуалізацією вивчення регіональних культур та їхнього взаємовпливу. Те саме стосується й аналізу їхнього впливу на локальні об'єкти соціоетнічних, геополітичних та історико-культурних чинників. Вагомість регіональних інтересів у процесі функціонування українських державних інституцій обумовлена насамперед глибокими економічними, культурними, психологічними відмінностями між різними регіонами України. Так, є Україна як єдине державне утворення, але й, водночас, є етнографічні регіони: Слобожанщина та Галичина, Донбас і Волинь, Буковина й Закарпаття. Є український народ, і є народи, що проживають в Україні.

Пропонована робота присвячена дослідженню становлення культури південно-східного регіону України. Край надзвичайно складний для вивчення, наукової інтерпретації подій культурно-історичного життя в ретро- і перспективі, а також у плані реального пошуку, відродження інформації про культуру регіону. Історики, історики музики, історики культури вважають цей край малорозвиненим у порівнянні з іншими областями України. Головним стає осмислення основних тенденцій культурного розвитку крізь призму дослідження її джерел, оскільки „культури без коріння, без генетичної лінії не існує” [5; 5]. Унікальною особливістю вітчизняної культури є те, що українська нація ніколи не була етнічно однорідною.

Приазов'я – регіон, в якому проживають представники понад 100 різних етносів. У цій ситуації важливого значення набуває вивчення історії, стилістичних проявів культурного „обличчя” краю, дослідження процесів культурних взаємозв'язків і взаємного впливу всіх етносів, що проживають у рамках єдиної території.

Маріупольський могильник (неоліт), скіфські кургани (епоха бронзи і заліза), залишки поселень Середньовіччя, свідцтва про існування Кальміуської паланки (архіви Запорізького війська), готи, гуни, активність міграційних процесів – життя в цьому краї то зникає, то відроджується. Історичні процеси показують, що Приазов'я – важливий у стратегічному плані регіон для багатьох народів світу – не мало єдиної лінії культурного розвитку і до ХVІІІ століття зберігало імідж „Дикого поля”, території, вільної від законодавчої і виконавчої влади.

ХVІІІ-ХІХ століття – час активнішої колонізації, пов'язаний з культурним освоєнням території греками, жителями Криму. В цей же час тут знаходять батьківщину, можливість розвиватися козаки, а також німці, італійці, шведи, татари, серби та ін. „...В 1751 году сербы под предводительством Хорвата заняли земли в Елизаветградском уезде – Новая Сербия, в 1753 году Шевач и Прерадович заселили Бахмутскую область – Словяносербия... Полковник молдавского гусарского полка Зверев в 1771 году одновременно вывел из Молдавии молдаван и волохов свыше 15 тысяч обоего пола и расселил их в 15 селах” [10; 32].

Поліетнічність краю, як закономірний результат заселення і освоєння вільних територій, призводить до бажання відновити модель своєї батьківщини в нових історичних умовах. Про це свідчать відповідні назви сіл, селищ, міст, річок. На карті Приазов'я з'являються такі назви, як Урзуф, Крим, Ялта, Кальчик, що викликає аналогію з Кримом, а фольклор греків зберігає генетичний зв'язок з архаїчними пластами древньої культури. Необхідність співіснування в рамках єдиної території формувала механізми соціокультурної комунікації. Як наслідок цього процесу відбувається поступове врегулювання взаємин між національними общинами на побутовому рівні (їжа, одяг, речі). Об'єднуючими стають господарська діяльність і християнство як основний ідеологічний чинник. Заселення околиць Маріуполя починається з ХVІІІ століття. Багаточисельні війни і затвердження величі Росії сприяли залученню вихідців із різних європейських регіонів: „В видах экономических и политических их нужно было заселить и образовать таким образом населенные переходы к Черному и Азовскому морям и русскими и

иностранными выходцами” [10; 25]. „История Приазовского края уходит в глубокую старину. Еще со времен Киевской Руси предпринимались попытки заселения этого региона, когда русские земли простирались от Киева до Тьмутаракани, на пути русичей встречались города Донец и другие. Из оставшихся скурых исторических сведений известно, что на этих землях развивались народные обряды и обычаи, древнерусская культура. Однако край оказался под властью монголо-татар, с конца XV в. под набегами Крымской Орды, дальше Турции, лишь в конце XVI в. началось новое широкое освоение этих земель, и украинцы возвращаются. Музыкальная культура, их традиции становятся основой „сильнейшего развития спирали культурного прогресса” [10; 57].

Активніший процес заселення території південно-східної України почався в другій половині XVII століття. XVIII століття додало нових рис у культурну специфіку регіону. Разом з українцями і росіянами тут з'являються південні слов'яни, греки, німці, євреї, які активно освоюють Північне Приазов'я. На початку XIX століття в Маріуполі з'являються італійці, що займаються хлібною торгівлею. Аж до II половини XIX століття територія Донбасу була заселена досить слабо. У 1863 р. на тій частині сучасної Донецької області, яка входила до Катеринославської губернії, проживало майже 200 тисяч осіб.

Новий етап у розвитку культури Донбасу настав наприкінці XIX століття. За відносно короткий термін створені об'єкти матеріальної культури, якісне зрушення сталося й у сфері духовної культури.

Важливу роль у формуванні культури відіграли міста краю. До 1861 року в Донбасі було три міста-повітів: Маріуполь, Бахмут (Артемівськ), Славяносербськ (Луганськ), волосне місто Слов'янськ. Число міських жителів різко зросло. Так, якщо в Маріуполі в 1892 р. проживало 17825 осіб, то в 1917 році число городян збільшилося до 100 тис., Луганська з 20,4 тис. осіб у 1897 р. до 61 тис. у 1914 р., Юзовки з 16,4 тис. у 1870 р. до 55 тис. у 1917 році.

Етнічний склад населення був вельми строкатим, проте серед городян переважали росіяни. Характерним в цьому відношенні є національний склад жителів Юзовки: у 1917 році тут проживали представники 37 національностей, серед них росіяни склали 58%, євреї – 18,1%, українці – 12,9%, далі йшли поляки, білоруси, вірмени, татари. Аналогічна національна структура населення характерна й для Маріуполя, Луганська. У цей період різко збільшилося населення заводських селищ Юзовки, Горловки, Єнакієво, Алчевська та ін., що отримали статус міста лише в 1917 році. У відносно короткий термін тут створена мережа навчальних закладів, що включала початкові школи: міністерські, церковно-приходські, земські. Активно в цьому напрямі працювали Бахмутське, Маріупольське, Славяносербське земства повітів. Велику роль у розробці оригінальної методики відіграв педагог-новатор барон Н. Корф.

У Маріуполі завдяки енергії Ф.Хартаха – історика, педагога, публіциста, що працював у журналі „Сучасник”, відкриті в січні 1876 року Александровська чоловіча гімназія, а в квітні 1876 року – Маріїнська жіноча. Ф.Хартахай став першим директором чоловічої гімназії. Цей навчальний заклад закінчили такі відомі у вітчизняній науці люди, як Г.Челпанов – психолог, логік, філософ, Д.Айналов – учений-візантієвед, М.Хаджінов – селекціонер, академік ВАСГНІЛ.

У зазначений вище період широкий розвиток отримав любительський театр. Вчителі, чиновники, купці, робітники створювали драматичні колективи. Наприкінці 90-х років робітники залізничної станції Лозова-Павловка побудували на свої кошти народну аудиторію, в якій виступав любительський театр. На Юзовському металургійному заводі в 1896 році за ініціативою робітників організовано музично-драматичний гурток. На початку XX століття в Юзовці за ініціативою директора заводу А.Свіцина побудовано великий літній театр „Аудиторія”, де працювали два драматичні колективи – російський та український, а також хор та оркестр духових інструментів.

Справжнім театральним центром Донбасу став Маріуполь. У цьому місті працював єдиний в дореволюційному Донбасі професійний театр. Його створення пов'язане з ім'ям В.Шаповалова.

На початку XX століття в Маріуполі з'являється цирк-театр, що належав братам Яковенко. Цікаво, що в місті склалася така традиція: якщо в цирку-театрі працювала українська трупа, то в концертній залі – російська. Вистави давалися і в ресторані готелю „Континенталь” (оркестр і

циганський хор), а в літній час у міському саду традиційно звучала симфонічна музика; у кінотеатрах „Ілюзіон” і „XX століття” демонструвалися новітні фільми. У місті постійно гастролювали професійні музиканти, співці, артисти балету. Наприклад, лише в 1917 році до найбільш крупних культурних подій міста можна віднести балетний вечір за участю Ю.Седової (прими-балеріни Імператорських театрів) і С.Рижкова – зірки Петроградського Імператорського театру, концерт піаністки С.Ельстон, скрипаля Р.Піруччо-Вінницького, співця В.Ніжановського. У грудні 1916 року в Маріуполі пройшла третя виставка малюнків і картин, присвячена пам'яті земляка А.Куїнджі. Виходячи з цих фактів, важко зрозуміти, чому старий Маріуполь фігурує в історичній літературі як провінція.

На початку XX століття в містах Донбасу стали виходити газети і журнали, друкуватися книги. Так, у Бахмуті з 42 тисячним населенням друкувалося 5 газет, із них 4 щоденних. Старішою була „Народна газета” – земський орган (1906-1919 рр.). Приватні особи друкували щоденну вечірню газету „Донецьке слово” (замість закритого в 1911 р. „Бахмутського листка”), „Бахмутську копійку” 1913-1915 рр.), „Бахмутський кур'єр” (1913 р.), „Бахмутське життя” (1914-1916 рр.). У місті видавався літературно-художній, науковий, гумористичний тижневик „Сфінкс” (з 1912 р., видавець Е.Калашнікова). Редактором-видавцем щомісячного учнівського журналу „Проблиски” (з 1916 р.) був викладач Бахмутського реального училища А.Кобалевський. Вийшли три номери, в яких надрукував свої праці майбутній учений-філолог А.Фінкель. У Маріуполі друкувався журнал „Першоцвіт” (1910-1914 рр.), у 1906-1917 рр. виходила газета „Маріупольське життя”. У Луганську – журнали „Юний Ізраїль”, „Квітник Іудеї”, газети „Донецька мова” (1906 р.), „Донецьке життя” (1909-1914 рр.), „Луганський листок” (1915-1916 рр.).

Піонером справи книговидавництва в Донбасі став Бахмут, де в 1898 році в друкарні М.Крамарева побачила світ книга викладача музики і співу Н.Чернявського „Донецькі сонети”, що друкувалася українською мовою. Пізніше опубліковані історико-статистичний опис Бахмутського повіту й історичний нарис діяльності Бахмутського земства за 40 років.

Друкувалися книги й в Маріуполі: у 1911 році вийшла збірка віршів Д.Лухманова „На суші і на морі”, брошура „Старий і новий Маріуполь” та ін.

Наприкінці XIX століття в Луганську створена стаціонарна бібліотека. У коліски масової бібліотечної справи в Маріуполі стояли такі видатні діячі російської культури, як А.Серафімович і М.Рубакін. Ініціатором створення бібліотеки в Маріуполі був А.Серафімович, який працював тут кореспондентом ростовської газети „Приморський край”. 16 листопада 1902 року Маріупольська Дума постановила відкрити громадську міську бібліотеку. Перед спеціально обраною комісією постало питання про її комплектування. Каталог складений М.Рубакіним, який за своє життя зібрав дві бібліотеки в 230 тисяч томів, написав 280 науково-популярних книг, склав і розіслав 15 тисяч програм із самоосвіти.

Таким чином, у даний період у Донбасі йшов активний процес формування культурного середовища. Його своєрідність полягала в тому, що культурні процеси протікали на українсько-російському ґрунті та базувалися на потужному пласті слов'янських культур – російської й української.

Починаючи з кінця 70-х років XIX століття, російська культура поширилася в містах і заводських селищах. У значній мірі цьому сприяв національний склад міського населення, в структурі якого переважали росіяни. Серед них були не лише шахтарі і металурги, але й лікарі, інженери, вчителі – освічені люди, які прагнули передати свої знання і навички на новому місці проживання. Багато хто з них виступав ініціаторами відкриття шкіл, бібліотек, сприяли розвитку духовної культури південно-східної України.

Помітну роль у культурній специфіці регіону відіграли євреї. Можна погодитися з висловом О.Субтельного, що освічені євреї, як правило, говорили російською і сприяли розвитку не стільки єврейської, стільки російської культури [1; 85].

Значну роль у розвитку освіти, медицини та мистецтва відіграли представники греків Приазов'я – А.Хартахай, В.Шаповалов, маріупольський мільйонер Д.Хараджаєв (член піклувальної ради Маріупольської жіночої гімназії), купці П.Регир, І.Лікаки, голосний Маріупольської міської Думи Г.Псалті. Саме Г.Псалті був ініціатором створення в місті протитуберкульозного санаторію для

бідних, заклад міський сад, стояв у витоків створення нинішнього краєзнавчого музею. Всі ці люди мали добру освіту – закінчили вищі навчальні заклади в Росії або Європі.

Українська культура досить широко представлена і в сільській місцевості, а також у північній частині Донбасу. Відособлено в культурному плані жили німецькі колонії південно-східної України: вони досить активно вступали в господарські контакти з представниками інших етносів, але прагнули зберегти традиційну духовну культуру.

Тривале спільне мешкання представників різних націй в регіоні сприяло взаємному проникненню культур. Цей процес знайшов віддзеркалення в мові: російська мова жителів Приазов'я несе на собі відбиток впливу української мови, а українське населення використовує в мові російські слова, терміни. Ці процеси характерні і для мови греків Приазов'я, які використовують російські і українські слова і терміни. У свою чергу в українських і російських селах, що стикаються з грецькими, запозичуються грецькі назви, термінологія. Слід зазначити, що у південно-східній частині України склався своєрідний поліетнічний культурний регіон, завжди відкритий для діалогу різних культур. Шанобливе, терпиме ставлення до культурної специфіки різних регіонів України, поза сумнівом, сприятиме консолідації народу України, допоможе швидше здолати щонайгострішу соціально-економічну і духовну кризу і реалізувати завдання будівництва розвиненого демократичного суспільства.

Джерельні приписи

1. Белецкий М., Толпыго А. Национально-культурные и идеологические ориентации населения Украины // Полис. – 1998. – № 4.
2. Воропай О.В. Звичаї нашого народу / О.В. Воропай. В 2-х т. – Т. 1. – К., 1995. – 103 с.
3. Кіреєва Т.І. Музична історіографія Східної України. – М.; Д., 2002. – 301 с.
4. Кияновська Л.О. Сильова еволюція Галицької музичної культури XIX-XX ст. – Л.; К., 2002. – 335 с.
5. Мариуполь и его окрестности. – Мариуполь, 1892. – 184 с.
6. Мартинюк Т.В. Историко-теоретичні аспекти регіональної музичної культури (Запоріжжя) / Т.В. Мартинюк. – Мелітополь, 2003. – 491 с.
7. Павлюк С. Особливості та динаміка сучасного процесу етнічної самоідентифікації українців: до питання теорії етносу / С.Павлюк // Слово і час. – 2002. – № 6. – С. 3.
8. Попова Т.Н. Проблемы категориального аппарата историко-региональных исследований в современной российской историографии // Записки исторического факультета. – Вып. 11. – Одеса, 2001.
9. Українська художня культура: Навчальний посібник / С.Грица, Н.Корнієнко, Т.Липова, І.Ляшенко та ін. / За ред. І.Ляшенка. – К.: Наукова думка, 1996. – 415 с.
10. Хараджаев Д.А. Мариуполь и его окрестности / Д.А. Хараджаев. – Мариуполь, 1892. – 157 с.

Резюме

Науковий інтерес до питань історії, теорії розвитку культури як соціального феномену, регіональних особливостей становлення культури України, відродженню забутих сторінок культурного життя регіонів, вивчення їх еволюції значно зростає в дослідженнях останніх років. Актуальність цих питань посилюється у зв'язку з тенденціями і перспективами державного розвитку багатонаціональної культури і мистецтва.

Ключові слова: культура, регіон, поліетнічність, регіональна культура, етнокультура.

Summary

Scientific interest to the questions of history, theory of development of culture as social phenomenon, regional features of becoming of culture of Ukraine, considerably grows the revival of the forgotten pages of cultural life of regions, study of their evolution in research of the last years. Actuality of these questions increases in connection with tendencies and prospects of state development of multinational culture and art.

Key words: culture, region, polietnichnist', regional culture, etnokul'tura.